

Фотокореспонденти й документальна фотографія періоду Другої світової війни (до 70-річчя Великої Перемоги)

У статті порушується проблема ролі документальної фотографії як важливої візуальної компоненти друкованої періодики періоду Другої світової війни. Досліджуються особливості діяльності воєнних фотокореспондентів. Аналізуються творчі прийоми у професійній діяльності таких майстрів, як В. Тьомін, Я. Давідзон, М. Альперт.

Ключові слова: документальна фотографія, фотожурналістика, фотокореспондент.

Період 1941–1945 рр. став серйозним випробуванням на професіоналізм, витривалість і надійність не тільки для військових, але й журналістів, зокрема фотокореспондентів. Вони вели безпристрасний літопис із особливих митей життя на передовій, у тилу ворога, із життя військових і мирних жителів. Фотофакти, фотозображення стали важливою складовою частиною вітчизняної історії, особливим елементом друкованих ЗМІ, у тому числі спеціалізованих, адресованих військовим і партизанам.

Метою розвідки є аналіз ролі документальної фотографії як важливої візуальної компоненти друкованої періодики періоду Другої світової війни. Предметом дослідження є особливості діяльності воєнних фотокореспондентів, творчі прийоми в їхній професійній діяльності, об'єктом виступають документальні фотографії періоду Другої світової війни.

Роль документальної фотографії як важливої візуальної компоненти друкованої періодики ставала об'єктом дослідження у науковому дискурсі, розглядалася низкою вчених – українських і закордонних (Д. Акчурін, І. Бальтерманц, А. Вартанов, М. Ворон, Б. Головка, С. Морозов та ін.); досліджувалися особливості фотоілюстрацій окремих історичних періодів (Т. Петрова, В. Смородина, Б. Черняков, В. Юодакіс тощо). Однак досі не вивченим залишається період Другої світової війни, діяльність фотокореспондентів в умовах воєнного протистояння. Письменник К. Симонов, який побував на фронтах Другої світової війни (1941–1945 рр.), описував діяльність військових фотокорів як надзвичайно важку, навіть порівняно із військовими кореспондентами: «Ми можемо написати потім, нам не обов'язково писати тут, відразу. Ми можемо дещо занести в свій блокнот, два-три слова, і потім розгорнути з цього всю картину, тому що наша пам'ять працює. А вони, фотокори, не можуть зняти потім. Вони можуть зняти тільки тоді, у той момент, он той танк, який іде на них, і ту

атаку, яку вони бачать <...> Апарат не запам'ятовує, апарат знімає. Їхня пам'ять – це їхні знімки» [1]. Військові події, мобілізавши всю країну, дали особливий поштовх і для розвитку такого оперативного виду журналістики, як фотожурналістика, покликаною задовольняти потребу читачів в достовірній, об'єктивній інформації. Усі центральні, фронтові й армійські газети публікували на своїх сторінках фотодокументи, авторами яких були як імениті фотокореспонденти, так і фотографи-початківці. Загалом фотолітопис Великої вітчизняної війни створювали понад дві сотні фотокореспондентів. В історію фотожурналістики ввійшли такі імена: Б. Вдовенко, А. Гаранін, М. Грачов, Г. Зельма, Е. Євзеріхін, М. Калашніков, В. Малишев, А. Мінскер, А. Становов, О. Устинов, Є. Халдей, Я. Халіп, І. Шагін, А. Шайхет, Б. Ярославцев та інші. Була серед військових фотокорів і жінка – Наталія Боде, яка 1941 р. пішла добровольцем в газету «Красная Армия» й працювала там до кінця війни, вела фоторепортажі з Південно-Західного, 1-го Білоруського й Центрального фронтів. Її роботи друкували «Правда», «Огонек», «Красная Звезда», з'являлися вони й у закордонній пресі.

Фотодокументи, створені кореспондентами інформаційних агентств, періодично публікувалися на сторінках газет і журналів, використовувалися для створення наочної агітації. Значна частина фотодокументів про війну, авторами яких були фотокореспонденти Радінформбюро, у повоєнні роки експонувалася на фотовиставках у СРСР і за кордоном.

Для більшості фронтових фотокореспондентів, незалежно від об'єкта зйомок, фотографічна досконалість знімків не була самоціллю. Основним було завдання документування фактів, фіксування емоційного стану як публіцистичного засобу. Вони знімали війну, людей війни і прагнули розповісти про них правду. Варто особливо виокремити так звані «фотоплакати», зоб-

раження на яких набуло значення символу: «Таня» С. Струнникова, «Горе» Д. Бальтерманца та інші. Прикладами класичних репортажів воєнних років є роботи В. Федосєєва «На прогулянці», І. Шагіна «Політрук веде бій», А. Гараніна «Смерть солдата», Г. Зельми «Вуличний бій в Сталінграді. Листопад 1942 р.», М. Трахмана «У партизанському загоні. Переправа» та інші. Але поряд із шедеврами фотографічного мистецтва, що приголомшують увагу і несуть величезний емоційний заряд, існують десятки тисяч знімків, на перший погляд нічим не примітних, але які становлять «золотий фонд» фотолітопису Великої вітчизняної війни, іншими словами, це час, зафіксований на плівці.

Цікавою є творча біографія журналіста газети «Правда», особистого фотографа Й. Сталіна В. Тьоміна. Ризикуючи власним життям, він намагався 30 квітня 1945 р. сфотографувати Прапор над Рейхстагом. Однак, як інколи трапляється у найвідповідальніші моменти, закінчилася плівка, і вдалося зробити лише один кадр. Та кадр вийшов бездоганний. З великими труднощами доправив матеріал до Москви. За фотографію, опубліковану вже 1 травня, В. Тьомін отримав орден «Красной Звезды». Фотографія Прапора Перемоги – не єдине досягнення В. Тьоміна. Лише йому вдалося зробити фотографії прапорів біля озера Хасан і річки Халхін-Гол, на підірваних дотах лінії Маннергейма, на Електричній кручі в Порт-Артурі. Крім того, він знімав такі відомі події, як Акт підписання капітуляції Японії у 1945 р. і знаменитий Нюрнберзький процес. Талановитий і невтомний, відданий улюбленій роботі В. Тьомін, на жаль, так і не став відомим, хоча досяг у житті багато [2].

Надзвичайно цікавим було професійне життя і Я. Давідзона. В Україні, де він прожив довге життя, його знали, мабуть, у всіх містах і селах, на заводах, фабриках, в установах, інститутах і школах. За свою невтомну, яскраву, героїчну діяльність він удостоївся звань заслуженого працівника культури, заслуженого журналіста України, лауреата Державної шевченківської премії України і премії Миколи Островського; нагороджений срібною медаллю ВДНГ, чотирма грамотами Верховної Ради України, орденом Бойового Червоного Прапора, орденом «Знак Пошани», орденом Вітчизняної війни, медаллю «Партизану Вітчизняної війни» першого ступеня і безмежною кількістю ювілейних медалей. Його багате на події життя починалося в маловідомому містечку Муровані Курилівці на Вінничині, у бідній сім'ї, що пізнала весь жах життя єврейського народу: безправ'я, гоніння «батюшки» царя Миколи II, погроми, у яких гинули близькі люди, а батько втратив руку, рано довелося думати про шматок хліба. На початок Другої світової війни Я. Давідзон був уже штатним фотокореспондентом РАТАУ, пішов на війну солдатом, заховавши фотоапарат

зі всією своєю примітивною лабораторією. Тоді й виникла у нього думка створити фотолітопис очевидця – зафіксувати на фотоплівці звірства фашизму й героїзм рідного народу. Доля звела його з відомим поетом-академіком Миколою Бажаном, що почав видавати газету «За Радянську Україну!» для жителів окупованих областей України й партизанів. Той і запросив до себе Якова Давідзона військовим фотокореспондентом. Знімки Давідзона з'являлися в багатьох радянських і закордонних газетах. Рішенням Політбюро ЦК партії було задоволене прохання Я. Давідзона – його відправили у з'єднання Ковпака. Разом з партизанами він пускав під укіс німецькі ешелони, підривав мости, знищував гітлерівські тилові частини, звільняв від гітлерівців населені пункти і... фотографував.

Особливим настроєм пронизаний фотознімок, названий Я. Давідзоном «Голос Москви», на якому ми бачимо старого, що слухає радіо. Зроблений він після важкого нічного переходу партизанів на Україну з білоруських лісів. Село вимерло. Напередодні тут лютували фашистські карателі. Давідзон зайшов з радистом Дмитром Васильєвим у порожню хатину. Слід було налаштувати приймач для прийому зведень Радінформбюро. Раптом на порозі з'явився старий. Сів, тяжко зітхнув: «Німець, кажуть, Москву вже узяв... Розходилися б, хлопці!» «Як Москву узяв? Нумо, Дмитре, злови йому Москву! Хай послухає її голос!» – вигукнув Давідзон. Від обличчя старого Демида неможливо було відвести очей, коли він почув у навушниках знайомий в усьому світі голос московського диктора Юрія Левітана: «Говорить Москва!» Це було потрясіння, радість, обурення брехнею гітлерівців, що вигадали падіння найдорожчого – Москви!.. Якову у старенькій хатині, оповитій густими сутінками, вдалося схопити об'єктивом особливу мить, спалахом магнію, він встиг зробити єдиний кадр, який зберігав як зіницю ока. А тоді вирішив негайно проявити плівку. І лише встиг перекласти її з проявника в закріплювач, як до хати вбіг юний партизан-зв'язковий: «Хто тут є з партизанів? У селі карателі! Наказано вирушати!» Давідзон не розгубився: бачок із недофіксованою плівкою заховав у речовий мішок. На вулиці 30 градусів морозу – значить, фіксаж швидко замерзне... Лише за два тижні трапилася Якову нагода закінчити обробку плівки [3].

Ще на одному, теж уже історичному знімку – партизанський командир Сидір Ковпак, який після війни довгі роки був заступником голови Президії Верховної Ради; інший партизанський ватажок Олексій Федоров – міністром соціального забезпечення України. А для Якова Давідзона вони – дорогі, близькі друзі.

Фоторепортерам доводилося брати участь у боях з ворогом. Я. Давідзон згадував, як 1942 р. на території Харківської області зав'язався бій біля села Ізбицьке, яке кілька разів переходило

із рук у руки. Гітлерівці, незважаючи на великі втрати живої сили й техніки, не хотіли залишати цей населений пункт. Радянське командування для остаточного знищення противника кинуло на допомогу групу бійців на чолі з лейтенантом Гусевим. Я. Давідзон як репортер вважає своїм обов'язком йти разом із групою й зафіксувати її дії. Бій тривав недовго, ворог відступив, і коли наші мужні воїни вибивали останніх фашистів, йому вдалося зробити знімок командира. А через кілька десятиліть після війни фотограф отримав листа з міста Богульма (Татарстан) від удови лейтенанта Д. Гусева. «Через 36 років, – йшлося у ньому, – завдяки Вашій доброті я знову побачила чоловіка – живого, молодого, яким він і залишився назавжди в моїй пам'яті. Такою радістю я завдячую лише вам... Ви нам стали дуже дорогою людиною, і доки я житиму – буду вдячна за пам'ять про чоловіка, яку Ви нам назавжди залишили. Це забути неможливо».

У партизанських з'єднаннях, де довелось воювати й знімати Давідзону, не було жодної людини, якої б не зберіг об'єктив Якова і якій би не був подарований портрет на пам'ять.

Коли його одного разу кореспондент американської газети (а в Америці Я. Давідзон проживав останні роки свого життя), запитала: «Якщо б довелось почати життя спочатку, як би Ви ним розпорядилися?», він, не замислюючись відповів: «Повторив би все спочатку, хоча до свого 84-ліття прийшов з трьома інфарктами і був тричі засуджений до розстрілу».

Воєнний час, на превеликий жаль, зовсім не можна назвати безпечним, тому для воєнних фотокореспондентів багато роботи. Щоразу вони ризикують своїм життям, а оскільки їхня професія – це стиль життя, то для них немає нічого важливішого, ніж кадри фотоапарата. Є достовірні дані, що під час Другої світової війни під час виконання журналістського завдання загинули понад 360 фото- та кінодокументалістів. На час виконання завдань фотожурналісти навіть отримували форму, їм присвоювалися звання – від лейтенанта до капітана.

Пропонуємо історію одного з приголомшливих суворою правдою фото, на якому невідомий комбат, підкинувши руку з пістолетом, піднімає червоноармійців в атаку назустріч згубному вогню ворога. Цей знімок зробив військовик Макс Альперт, його подавали на своїх сторінках безліч друкованих видань світу [3]. А на престижній повенній міжнародній фотовиставці він отримав головний приз. Офіцер, закарбований на знімку, став символом мужності й героїзму радянських людей, їхньої перемоги в найкровопролитнішій за всю історію людства війні. Ким же був цей безстрашний захисник Батьківщини? Понад чверть століття після закінчення війни відповісти на це питання намагалися багато журналістів і воєнних літописців, які зверталися до автора документального фото.

І Макс Володимирович розповідав: «Цей знімок я зробив приблизно в середині літа сорок другого року під Ворошиловградом (нині м. Луганськ. – С. Г.). Для зйомок уподобав окоп, відритий ледве не попереду оборони. Фашисти готувалися до атаки. Пам'ятаю, спочатку налетіли літаки. Потім ударила артилерія, і ворожа піхота пішла в атаку. Розгорівся жорстокий бій. Я побачив, що недалеко піднявся на повний зріст офіцер. Лише я встиг натискувати спуск камери, як осколком розбило об'єктив. Думав, плівка зіпсувалася... Хто був той офіцер? Коли я вовтузився з розбитим фотоапаратом, по ланцюжку передалося: «Комбата вбили». Я був упевнений, що йдеться про цього офіцера. Адже він першим кинувся під ворожі кулі. Тому я й назвав фотографію «Комбат»». Начебто було все зрозуміло, та все ж... І журналісти звернулися до читачів. Листи почали надходити десятками, їхні автори впізнавали в комбатові батька, сина, чоловіка, брата. Але інколи було достатньо звичайного погляду на фотографії, що надходили, аби зрозуміти: ні, не він... У травні 1974 р. в один із корпунктів прийшов лист із Запоріжжя від голови райвиконкому Івана Олексійовича Єрьоменка. Він писав: «У річницю перемоги над фашистською Німеччиною вся наша сім'я зібралася за столом. Так уже повелося: цього дня ми обов'язково збираємося, аби вшанувати пам'ять тих, хто не повернувся з війни. Раптом – дзвінок. Листоноша принесла пошту й газети. Моя мати за звичкою почала проглядати пачку газет у пошуках листів. І раптом як закричить: «Ваню! Батько! Наш батько!» У мене тьохнуло серце, перехопило подих. Дивлюся на знімок в газеті – і очам не вірою: тато, тато знайшовся!».

Через деякий час з села Терстянки Вольнянського району Запорізької області прийшов ще один лист: «Вибачте нам, дорогі товариші, але ми не знаємо, як розшукати фронтового кореспондента М. Альперта. Справа в тому, що в його «Комбатові» ми впізнали свого батька й чоловіка О. Г. Єрьоменка. Допоможіть, будь ласка». До цього листа було додано кілька довоєнних фотографій О. Г. Єрьоменка. І цей лист зустріли з великою долею скептицизму, який підсилювало додане до нього повідомлення, отримане дружиною О. Г. Єрьоменка Євдокією в 1942 р.: «Повідомляємо, що ваш чоловік – молодший політрук Олексій Гордійович Єрьоменко, 1906 року народження, 14 січня 1942 року пропав безвісти».

Та все ж за ретельну перевірку цієї версії змусила взятися велика схожість О. Г. Єрьоменка й офіцера, знятого в профіль Альпертом. Експертиза підтвердила ідентичність особи людини, зафіксованої на всіх фотографіях. Аби з'ясувати, коли ж загинув герой, залишалася одна можливість – звернутися до ветеранів 285-ї дивізії. Підполковник запасу В. С. Березубчак поставив крапку в цій історії: «Вісім місяців на-

ша дивізія стояла в обороні, прикриваючи Ворошиловградський напрям. Потім за наказом генерала Гречка передислокувалася на новий рубіж, зайнявши оборону біля села Хороше. Тут і розгорівся гарячий бій, у якому загинув політрук О. Г. Єрьоменко. Мені важко повірити, що фотографія зроблена в іншому місці, під час іншого бою. Адже убитий Єрьоменко був під час контратаки. Утім, у тому бою кореспондента поблизу не було. Чому я упевнений, що то був Єрьоменко? А кому ж іще піднімати людей в атаку, як не комісарові? Вважаю, що знімок Альперта в цьому сенсі типовий... Було це вранці 12 липня. Нас поливало шквальним артвогнем. Першу атаку ми відбили. Але під час другої похитнувся правий фланг дивізії. Бійці почали відходити. Ми оглухли, осліпли, у багатьох текла з вух кров – полопалися барабанні перетинки! Я отримав наказ комдива відновити положення, зупинити солдатів, бо ситуація склалася критична. Кинувся назустріч бійцям, які відступали. І тут побачив Єрьоменка. Він теж біг напереріз бійцям. «Стій! Стій!» – кричав він. Ми залагли. Зібрали довкола себе людей. Нас було небагато, жменька. Але Єрьоменко вирішив контратакувати, аби відновити положення. Таке не забувається. Він піднявся на повний зріст, закричав, кинувся в атаку. Ми увірвалися в траншеї, зав'язався рукопашний бій. Билися прикладами, багнетами. Фашисти похитнулися, побігли. Незабаром в одній з траншей я побачив Єрьоменка. Він повільно падав. Я побіг до нього і зрозумів, що допомога молодшому політруку вже не потрібна...».

Лише через 32 роки воєнком виправив свою помилку, надіславши Євдокії Єрьоменко нове повідомлення: «Повідомляємо Вам із скорботою про те, що Ваш чоловік, молодший політрук Єрьоменко Олександр Гордійович, у бою за нашу Радянську Батьківщину, вірний військовій присязі, проявивши героїзм і мужність, загинув на фронті 12 липня 1942 року».

Хтось може закинути, що таких, як Єрьоменко, у роки війни були тисячі. Але він пови-

нен стати уособленням тих, хто піднімав роту або батальйон замість убитого командира, як Олександр Матросов став символом тих, хто закривав ворожу амбразуру своїм тілом, як Микола Гастелло – тих, хто, жертвуючи життям, спрямував літак у полум'я на скупчення ворогів.

Олександр Єрьоменко в мирний час чесно працював на благодатній українській землі, а коли настало суворе воєнне лихоліття, пішов захищати її від ворогів і загинув. Він не мав жодної бойової нагороди і навіть не був удостоєний її за свій останній героїчний бій. Тому коли наші державні мужі під час урочистих заходів називають героїв, нехай пригадають і ім'я Олександра Єрьоменка [2].

Сказане підтверджує, що фотожурналіст (фотокореспондент), готуючи матеріал, пропускає через себе «чужі» страждання, радощі, успіхи, переживання. Ця професія передбачає велике психологічне навантаження. Дослідник фотожурналістики Ю. Шаповал писав з цього приводу: «Фотокореспондент повинен уміти співпереживати з людьми – об'єктами його досліджень – перейнятися їхнім горем і радощами, щоб зрозуміти і стати справедливим оповісцем кращого в людях та суспільстві (через призму особистих позитивних якостей), не користуючись особливою «незахищеністю» об'єкта перед всевидячим об'єктивом» [4].

1. Горевалов С. І. Фотожурналістика в системі засобів масової комунікації: єдність слова і зображення : навч. посіб. / С. І. Горевалов, Н. І. Зикун, С. А. Стародуб. – К. : КиМУ, 2010.

2. Н-Северский В. Комбат Еременко из села Терсянка [Електронний ресурс] / В. Н-Северский. – URL : <http://h.ua/story/40807/>.

3. Проненко В. Жизнь в объективе [Електронний ресурс] / В. Проненко. – URL : www.day.kiev.ua/ru/article/taym-aut/zhizn-v-obektive.

4. Шаповал Ю. Г. Изображение и слово в журналистике / Ю. Г. Шаповал. – Львов : Вища школа, 1985. – 151 с.

Подано до редакції 06. 12. 2013 р.

Horevalov S. I. Photocorrespondence and document picture of the Great Patriotic War period.

This article deals with the problems of documental photography as important visual component of printing media of the Great Patriotic War period. The main feature of behavior of military journalists activity are research. Creative steps in professional activity such famous journalists as V. Tomin, J. Davidson, M. Alper are analyzed.

Keywords: documentary photography, photojournalism, photographer.

Горевалов С. И. Фотокорреспонденты и документальная фотография периода Второй мировой войны (к 70-летию Великой Победы).

Поднимается проблема роли документальной фотографии как важного визуального компонента печатной периодики периода Второй мировой войны. Исследуются особенности деятельности военных фотокорреспондентов. Анализируются творческие приемы в профессиональной деятельности таких мастеров, как В. Темин, Я. Давидзон, М. Альперт.

Ключевые слова: документальная фотография, фотожурналистика, фотокорреспондент.